

Bir Elyazmasının İnanılmaz Öyküsü Arşimet Parşömeni

Eski Yunan biliminin en önemli yapıtlarından biri, hiç kuşkusuz paha biçilemeyecek kadar değerli olan Arşimet Parşömeni'dir. Bu eşsiz yapıt yüzyıllar içinde çok zarar görmüş olsa da bir dizi rastlantı sonucunda günümüze ulaşmayı başarmış ve kısa süre önce de tüm dünyanın ulaşabileceği şekilde dijital ortama aktarılmıştır. Aslında Arşimet'in çok önemli yedi yapıtının bu parşömenle günümüze kadar ulaşması bile başlı başına bir maceradır. Hem de inanılmaz bir macera... Bu nedenle olayın ayrıntıları heyecan verici olduğu kadar kafa karıştırıcı da gelebilir. Gelin, bu eşsiz kitabın yüzyıllara yayılan serüvenini hep birlikte okuyalım...

Domenico Fetti'nin 1620'de yaptığı Arşimet tablosu.

“Palimpsest”in Oluşturulmasının Öyküsü

Arşimet Parşömeni'nin inanılmaz serüvenine kısa bir özetle ve “palimpsest” kavramını açarak başlamakta yarar var. İngilizce bir sözcük olan “palimpsest”, yeniden yazılmış parşömen anlamına gelir. Eski devirlerin yazı araçlarından parşömenin hammaddesi deriydi ve bu derilerin geri lere hazırlanması zahmetli olduğundan zaman zaman eski yazıları silip üzerine yenilerini yazma yoluna gidilirdi. Bu özellikle, Ortaçağ'da sıklıkla başvurulan bir yöntemdi ve eski dönemlerin artık işe yaramaz bulunan yapıtları (sözgelimi Eski Yunan'dan kalan geometri kitapları ya da politik söylevler), ciltleri açılıp deriler yıkandıktan sonra üzerindeki yazılar kazınarak “geri dönüşüme” tabi tutulurdu.

Bugün asıllarının birçoğu yok olup giden Eski Yunan metinleri, 10. yüzyıl Avrupası'nın en zengin kenti Konstantinopolis'te (bugünkü İstanbul) hâlâ önemle üzerinde çalışılan ve kopyaları üretilen metinlerdi. Oluşturulan bu kopyalardan biri de MÖ 3. yüzyılda yaşayan Siraküzalı matema-

tikçi, fizikçi ve mühendis Arşimet'in yedi eserini içeriyordu. Parşömene yazılan bu kopyalar ancak üç yüzyıl korunabildi. Çünkü Konstantinopolis'in başına gelen en büyük felaket olan 13. yüzyıldaki Latin işgali birçok metnin ortadan kaybolmasına yol açtı.

Arşimet'e ait metinlerin yer aldığı bu parşömenler bu sırada yok olmadı ama değeri fark edilmeyerek başka bir metin –bir dua kitabı– hazırlanmak üzere silindi. Bu dua kitabını –daha doğrusu palimpsesti– oluşturmak için yaklaşık 90 sayfa olduğu düşünülen Arşimet el yazmalarının yanı sıra, şu metinleri içeren parşömenler de kullanıldı: MÖ 4. yüzyılda yaşayan politikacı Hypereides'in söylevleri (10 sayfa), Afrodisias'lı İskender'in "Aristoteles'in 'Kategoriler' adlı yapıtına dair yorumları" (6 sayfa) ve içeriği henüz çözülemeyen 12 sayfalık iki kitap.

Yöntem şuydu: Bu parşömenleri içeren kitaplar alınıyor, ciltleri sökülüp sayfalarındaki yazılar temizleniyor, sayfalar ortadan ikiye bölünüyor ve daha küçük boyutlu bir kitap ortaya çıkarılıyordu. Böylece beş Eski Yunan el yazması, "palimpsest"leme yöntemiyle bir Ortaçağ dua kitabına dönüştürüldü. Tümüyle yok edilemeyen alttaki yazılarsa gün ışığına çıkmak için 20. yüzyılı ve birtakım büyük rastlantıları beklemek zorunda kaldı.

Arşimet Elyazmasının Serüveni

Tarihi metinlere ışık tutan paleografi sayesinde el yazmalarının ne zaman yazıldığını doğruya çok yakın bir şekilde öğrenebiliyoruz. Arşimet el yazması üzerinde yapılan çalışmalar da bize bu metnin 10. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığını gösteriyor. El yazmalarının oluşturulduğu yer de çok büyük bir olasılıkla Konstantinopolis! Çünkü o dönemde Eski Yunan'a ait matematik metinlerinin çalışıldığı ve kopyalandığı başka bir yer bilinmiyor. Konstantinopolis tarihi metinlerin, kopya çıkarma ve koruma yöntemiyle antik devirlerden Ortaçağ'a ulaşmasını sağlayan bir merkezdi.

Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllar Bizans İmparatorluğu'nun en gösterişli dönemlerinden biriydi. Bu dönemde Konstantinopolis hem çok zengin bir kentti, hem de çok iyi korunuyordu. İmparatorun sarayı tam bir kültür merkezi gibi işlev görüyordu. MS 850'li yıllarda, bugün İstanbul'un birinci tepesi üzerinde kalıntılarını gördüğümüz sarayın içinde, imparatorun yardımcısı Bardas'ın

emriyle, ünlü geometrici Leo'nun yönetiminde bir okul oluşturuldu. Arşimet el yazmalarından günümüze ulaşan ikisi çözümlendiğinde –Leo'ya yapılan göndermelerden– bu el yazmalarının Leo sayesinde ya da onun oluşturduğu okulun içinde yapıldığı anlaşılıyor.

Düşününce akla en yakın gelen de bu zaten: Arşimet el yazmaları ancak böyle bir zamanda ve böyle bir ortamda kopyalanmış olabilir. Ne var ki Konstantinopolis'in görkemli günleri 1204'teki Latin işgaliyle birlikte son buldu. Papa III. Innocent'in çağrısıyla yola çıkan IV. Haçlı Seferi'nin askerleri, asıl hedef olan Kudüs'e varmaya gerek bile duymadan, dönemin Avrupası'nın en zengin kenti Konstantinopolis'i alabildiğine yağmaladılar.

1204'e kadar antik metinlerin özenle korunduğu kent, o yıldan sonra ne Arşimet'in matematiğini ne de Hyperides'in söylevlerini içeren metinlere gerek duymadı. Bu yüzden söz konusu el yazmalarını içeren parşömenlerin kazınıp yeniden yazıldığı dönem, işgalin sürdüğü yıllar olmalıydı. Zaten 2002'de, Courtauld Enstitüsü'nden Prof. John Lowden, morötesi ışık yardımıyla el yazması sayfalardan birinin altında 13 Nisan 1229 tarihini okuduğunda, bu olasılık gerçeklik kazandı.

Üzerine Arşimet'e ait metinlerin yazıldığı parşömenler Konstantinopolis'ten çıkarılıp büyük olasılıkla Kudüs dolaylarında palimpsestlendiriler ve daha sonra da bir dua kitabı halini aldılar. Böylece o değerli el yazmalarının sonraki yüzyıllara ulaşabilmesini sağlayan bir araç oldular. Bir süre sonra bu dua kitabı da Batı Şeria'daki Betlehem kentinin birkaç kilometre doğusundaki Saint

Ayasofya ve Arşimet

Ortaçağ'ın en önemli mimari yapıtlarından biri olan Ayasofya, Bizans İmparatorluğu'nun en parlak dönemlerinden birinin de simgesiydi. İmparator Justinianus'un bir fizikçiyle bir matematikçiye yaptırdığı bu görkemli yapı, sonraki yüzyıllarda Osmanlı mimarisini de önemli ölçüde etkilemiştir. Birçok padişah bu eşsiz yapıyla boy ölçüşecek camiler yaptırmış ancak yapılanlar ne kubbe yüksekliğinde ne de kubbe çapında Ayasofya'yı geçebilmiştir. Bu nedenle “Kutsal Bilgelik” kilisesinin inşaatı yalnızca teknik bir başarı değil, aynı zamanda büyük bir organizasyon harikasıdır.

Justinianus'un görevlendirdiği Miletli fizikçi İsidoros ve Aydınlı matematikçi Antemios, Batı Anadolu'da Roma mimarisinin beşiği olan topraklardan geliyordu.

Fakat bu topraklar aynı zamanda Eski Yunan geleneğinin izlerini de taşıyordu. Başkent Konstantinopolis'e gelmeden önce İskenderiye'de ve Mısır'da fizik öğretene İsidoros, yapı kitapları üzerinde de çalışmıştı. Mimarlığın yanı sıra, geometri ve matematik konusundaki uzmanlığıyla da dikkat çeken Antemios ise Konstantinopolis'te dersler veriyordu.

Her iki bilim insanının elinin altında olan Eski Yunan kaynaklarının başında kuşkusuz Arşimet'in kitapları geliyordu. Arşimet'in uzay geometrisi konusunda yazdıkları, özellikle de silindirin içine yerleştirilen küreyle ilgili hesapları Ayasofya'nın görkemli kubbesini tasarlarlarken –büyük bir olasılıkla– çok işlerine yaradı. Çünkü kübbeli mimaride küpten küreye geçişi gerçekleştirmek gerçekten zordu ve Arşimet'in hesapları onlara ışık tutmuş olmalıydı. Böylece 532'de başlayan inşaat 537'de tamamlandığında yüzyıllar boyu bir benzerini yapmayı kimsenin başaramayacağı bir başyapıt ortaya çıktı.

Sabas manastırının kütüphanesindeki yerini aldı. Kutsal topraklardaki en önemli ruhani ve entelektüel merkezlerden biri olan bu manastır, aynı zamanda yeni el yazmalarının da oluşturulduğu bir yerdi. Bu kütüphanede kataloglanan 1000 kadar kitabın içinde 12. yüzyıla tarihlenenler de vardı.

Peki, bu dua kitabının bu kütüphanede yer aldığını (dolayısıyla söz konusu parşömenlerin Kudüs dolayında yeniden yazıldığını) nasıl biliyoruz? Çünkü 1899'da Papadopoulos Kerameus adlı bir akademisyen, Kudüs'teki Ortodoks Patrikliği'nin İstanbul'daki temsilcisi konumunda olan Fener'deki Metohion'da korunan el yazmalarını kataloglamış. Katalogladığı esere 355 sıranumarasını vermiş ve kitabın üstünde 16. yüzyıldan kalma bir yazıda onun Saint Sabas Manastırı'na ait olduğunu okumuş.

El yazmalarının Saint Sabas manastırına nasıl ulaştığı bilinmiyor ancak bu not sayesinde

de kitabın 16. yüzyılda orada olduğu anlaşılıyor. Öte yandan kitabın 1840'ta yeniden İstanbul'a, Metohion'a geldiği biliniyor. Çünkü Constantine Tischendorf adlı bir İncil araştırmacısı 1840'lı yılların başında İstanbul'daki Metohion'u ziyaret etmiş. 1846'da yayımladığı “Doğuya Seyahatler” adlı kitabında da Metohion'da yeniden yazılmış bir parşömeden (palimpsest) başka dikkat çekici bir yapıta rastlamadığını yazmış. Tischendorf bu kitabı gerçekten çok ilginç bulmuş olmalı ki palimpsesti oluşturan parşömenlerden biri, ondan kalan malların arasından çıktı ve 1879'da Cambridge Üniversitesi kütüphanesine satıldı! Arşimet Parşömeni'ndeki bu sayfa şimdi, Cambridge Üniversitesi'nin kütüphanesinde “Ms. Add. 1879.23” numarasıyla kataloglanmış durumda. Zaten bu sayfanın Arşimet Parşömeni'nden olduğu da ancak 1968'de Nigel Wilson tarafından anlaşılabilirdi.

Elbette ne Tischendorf, ne de Papadopoulos Kerameus bu parşömenlerde Arşimet'e ilişkin yazmalar olduğunu biliyordu. Yine de Papadopoulos Kerameus alttaki metne ait birkaç satırı deşifre ederek yazmıştı. Daha sonra bu satırlar Arşimet konusunda dünya çapında bir otorite olan John Ludwig Heiberg'in dikkatini çekmişti. Bunun üzerine Heiberg 1906'da kalkıp İstanbul'a, Metohion'a gitmiş ve gerçeği keşfetmişti: Bu parşömenler Arşimet'in yedi büyük yapıtını içeren ve bunlardan üçünün Yunanca tek kopyası olan pa-ha biçilmez bir kaynaktı.

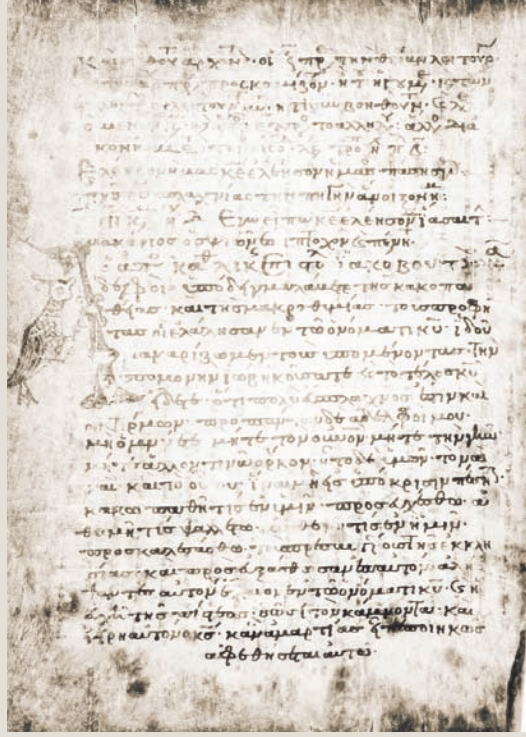
Heiberg'in, palimpsestin üzerinde 1908'de son kez çalıştıktan sonra Metohion'u -dolayısıyla İstanbul'u- neden ve nasıl terk ettiği bilinmiyor. Fakat bir Fransızın özel koleksiyonundan 28 Ekim 1998'de New York'ta açık artırmaya çıktığında, Yunanistan hükümeti ve Yunan Piskoposluğu satışın durdurulması için harekete geçti. Kitabın çalınmış olduğunu dile getirirler de bu girişim sonuçsuz kaldı ve kitap açık artırmada iki milyon dolara satıldı. Kitabı satın alan ve adı açıklanmayan kişi bu eşsiz yapıtı, korunması, görüntülerinin alınması ve üzerinde akademik bir çalışma yürütülmesi için ABD'deki Walters Sanat Müzesi'ne bağışladı.

Ancak 1998'de açık artırmaya çıkan kitapla 1908'de Heiberg'in üzerinde çalıştığı kitap arasında ciddi farklar olduğu anlaşıldı. Aradaki 90 yılın büyük bir bölümünü meçhul koleksiyonerin elinde Fransa'da geçirdiği düşünülen kitap üç şekilde zarar görmüştü:

İlk olarak, bazı sayfaları kayıptı. En önemlisi, Arşimet metinlerini içeren sayfalardan üçü ortada yoktu. Bu sayfaların 1908'de yerlerinde olduğu Heiberg'in çevriyazısından (transkripsiyon) ve bu sayfalardan birinin fotoğrafından anlaşılıyor. Fakat gerçek şu ki artık yoklar.

İkinci olarak, kitap ciddi oranda küflenmişti. Ortaçağ elyazmaları aslında dayanıklı olur, ne de olsa deri ayakbılarla aynı hammaddeden yapılırlar. Fakat Heiberg'in çektiği fotoğraflarla kitabın şu anki durumu arasındaki fark, geçen yüzyılda etkisinde kaldığı nemin yarattığı küfü açıkça gösteriyor. Bu yüzden kitabın bazı bölümlerindeki yazılar şimdi okunamıyor.

Son olarak, parşömenlerin en üstüne -dua kitabının yazılı sayfalarından en dışakinin, dolayısıyla alttaki el yazmalarının tam üstüne- kitabı daha "zengin göstermesi" için Evangelistlerce dört resim eklenmiş. Yapılan araştırma bu resimlerin 1929'dan sonra yapıldığını gösteriyor;

Heiberg el yazmasının fotoğraflarını da çekti ve bunları eser üzerinde sürdürdüğü çalışmalarında yoğun olarak kullandı. Daha sonra Heiberg bu çalışmalarını 1910 ve 1915 arasında yayımladığı ve Arşimet'in bilinen tüm yapıtlarına yer veren çalışmasının en son basımında kullandı.

ama bu, el yazmalarının bir de bu yüzden zarar gördüğü gerçeğini değiştiriyor.

Bu üç önemli farkı ortaya koyan ve el yazmasını korumaya alan, inceleyen, görüntüleyen ve en sonunda kitabın içeriğini tüm dünyaya paylaşan "Arşimet Elyazması Projesi" (Archimedes Palimpsest Project) geçen ekim ayında onuncu yılını kutladı ve artık bu önemli yapıta herkesin ulaşabileceğini duyurdu. Arşimet'e ait denklem ve geometrik çizimlerin 10. yüzyıldan kalan kopyalarına dijital ortamda ve İnternet üzerinden artık ulaşılabilir. Google Books altında kendisine yer bulan ve yeryüzünün en önemli yapıtlarından biri olan bu el yazmalarına şu adresten ulaşabilirsiniz: http://books.google.com/books?id=_zX8OG3QoF4C

Eski Yunanca biliyorsanız Arşimet'in yedi büyük yapıtını büyük bir heyecanla bu adresten okuyabilirsiniz. Bilmiyorsanız, söz konusu parşömenlerde yazanları ve Eski Yunan'ın öteki "kutsal" kitaplarını öğrenmek için gelecek ayı beklemeniz gerekecek. "Arşimet Elyazması Projesi"ne ilişkin ayrıntılı bilgi edinmek, el yazması üzerinde nasıl çalışıldığını video kayıtlarından izlemek, hatta el yazmalarının görüntülenme yöntemlerini öğrenmek için de projenin ağ sayfasına girebilirsiniz: <http://www.archimedespalimpsest.org/>

Kaynaklar

<http://www.archimedespalimpsest.org/>
http://books.google.com/books?id=_zX8OG3QoF4C
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/6591221.stm>